

Μακεδονικά

Vol 32, No 1 (2000)



Ερειπωμένος βυζαντινός πύργος στο Άγιον Όρος

Πασχάλης Ανδρούδης

doi: [10.12681/makedonika.176](https://doi.org/10.12681/makedonika.176)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ανδρούδης Π. (2000). Ερειπωμένος βυζαντινός πύργος στο Άγιον Όρος. *Μακεδονικά*, 32(1), 355–363.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.176>

ΕΡΕΙΠΩΜΕΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Στο μονοπάτι Μονής Ζωγράφου - Μ. Χελανδαρίου στο Άγιον Όρος (και σε απόσταση 35' από τη Μ. Ζωγράφου) διακρίνουμε στα δεξιά, σε χαμηλό ύψωμα και μέσα σε πυκνή βλάστηση, τα ερείπια ενός πύργου με αντηρίδες και κατασκευή στη νότια πλευρά του (εικ. 1)¹. Η θέση αυτή είχε επισημανθεί και παλιότερα με την ένδειξη *πύργος*², ενώ ο πύργος είναι γνωστός στους μοναχούς ως «πύργος της Μεταμόρφωσης». Η προέλευση αυτής της ονομασίας δεν είναι σαφώς εξακριβωμένη.

Ο πύργος κτίστηκε ψηλότερα από ένα ρυάκι που η κοίτη του βρίσκεται προς τα ΒΔ. του. Προς τα Δ. διακρίναμε κάποια άλλα ερείπια ασβεστόκτιστων τοίχων, αλλά και ξερολιθιών (εικ. 2).

Το κτίσμα, ορθογώνιο σε κάτοψη (εικ. 3), έχει διαστάσεις 9,35 μ. (χωρίς τις εξωτερικές αντηρίδες) × 6,15 μ. (χωρίς την κτιστή κατασκευή στη νότια πλευρά του). Η ΝΑ. γωνία του πύργου στέκεται ακόμη σε ύψος πάνω από 5,80 μ. (εικ. 4), ενώ οι άλλοι τοίχοι του πιο χαμηλά, σε ύψος το οποίο φθάνει, ιδιαίτερα στην ανατολική όψη, τα 3 μ. περίπου. Η ΝΑ. γωνία είναι στο χαμηλό της τμήμα εν μέρει κατεστραμμένη. Ο νότιος τοίχος του κτίσματος, στον οποίο προστέθηκε σε κάποια εποχή κατασκευή (κλιμακοστάσιο;), έχει πάχος 80-90 εκ. Οι υπόλοιπες πλευρές έχουν περίπου το ίδιο πάχος, ενώ οι αντίστοιχες της κατασκευής της νότιας πλευράς 90 εκ. Η ΝΔ. γωνία της σώζεται σε μήκος 1,47 μ. στη δυτική, και 1,00 μ. στη νότια πλευρά και σε ύψος πάνω από 3,50 μ.

Ο πύργος κτίστηκε με πέτρα μικρού και μεσαίου μεγέθους από την περιοχή, με κομμάτια τούβλων και άφθονο ασβεστοκονίαμα που παρουσιάζει ελαφρά ρόδινο χρώμα. Στις γωνίες της επίσης βυζαντινής κατασκευής-προσθήκης της νότιας πλευράς χρησιμοποιήθηκαν κατεργασμένοι ορθογώνιοι λίθοι (εικ. 5 και 6). Σε σημεία της τοιχοποιίας, ιδιαίτερα στη δυτική όψη, διακρίνουμε σκαλότρωπες κυκλικής διατομής και οπές ξυλοδεσιών. Στο πάχος του

1. Εντοπίσαμε τα ερείπια του πύργου τον Νοέμβριο του 1990. Οι φωτογραφίες και οι μετρήσεις μας προέρχονται κατά κύριο λόγο από την εποχή αυτή.

2. Α. Papazdotos, «Recherches topographiques au Mont Athos», *Géographie Historique du Monde Méditerranéen* (Byzantina Sorbonensia 7, επιμέλ. Η. Ahrweiler), Παρίσι 1988, σ. 162, εικ. 1 (στο εξής: «Recherches topographiques»).

νοτίου τοίχου, κοντά στη ΝΑ. γωνία, είναι ορατές δύο τετράγωνες οπές ξυλοδεσιών 15x15 εκ. και σε υποχώρηση 20 εκ. από την εξωτερική παρειά του. Αυτές απέχουν μεταξύ τους 1,24 μ.

Δύο φάσεις συνθέτουν καθ' ύψος την ανατολική πλευρά του πύργου που στέκεται ακόμη στα 5,80 μ. Η δεύτερη από αυτές, υποχωρημένη κατά 5 εκ., αρχίζει από τα 3,89 μ. (εικ. 7). Την παλιά τοιχοποιία συνθέτει λιθοδομή με ερυθρωπό ασβεστοκονίαμα, που περιέχει άφθονη πέτρα σε μέγεθος χαλικιού.

Λίγο πιο επιμελημένη τοιχοποιία παρουσιάζει η νότια πλευρά της παλιάς φάσης του πύργου, κύρια στη ΝΔ. γωνία, και η βόρεια πλευρά. Η τελευταία εφάπτεται με τον χαμηλό τοίχο από ξερολιθιά, πάχους 60 εκ. που αγκάλιαζε από τα Α. και τα ΝΔ. τον πύργο και ενδεχομένως οτιδήποτε υπήρχε γύρω του.

Η σωζόμενη αντηρίδα της ανατολικής πλευράς, μήκους 80 εκ., εξείχε παλιά κατά 30 εκ. Η τοιχοποιία στο σημείο που υπήρχε η δεύτερη αντηρίδα υποχωρεί και χρειάζεται άμεση στερέωση. Στο παρελθόν το εσωτερικό του πύργου διαρθρωνόταν με αρκετούς ορόφους. Όμως τα χαλάσματα και η πυκνή βλάστηση στο εσωτερικό του δεν επιτρέπουν περαιτέρω έρευνα.

Γνωρίζουμε ότι οι αβαθείς αντηρίδες (ανά δύο κτισμένες στη βόρεια και ανατολική πλευρά του πύργου μας) απαντούν σε πρώιμους (11ος αι.) μοναστηριακούς πύργους και άλλα κτίσματα του Αγίου Όρους³. Με μήκος 80 εκ. - 1,00 μ., οι αντηρίδες αυτές εξείχαν παλιά κατά 25-30 εκ. από την όψη της τοιχοποιίας. Παρόμοιες διαμορφώσεις συναντούμε και σε άλλες αθωνικές τοιχοποιίες του 11ου, αλλά και του 12ου αιώνα (στα τείχη της Μ. Ξενοφώντος⁴, στον περίβολο των μονών Δοχειαρίου και Βατοπεδίου, στον πύργο της Μ. Κατζάρης⁵, στον πύργο του Αγ. Σάββα της Μ. Χελανδαρίου (τέλη 12ου αι.)⁶, στον εξωμοναστικό πύργο της Μ. Χελανδαρίου, γνωστό ως «αλβανι-

3. Σχετικά με τους βυζαντινούς μοναστηριακούς και κοσμικούς πύργους με αντηρίδες βλ. Ρ. Theoharides, «Οι πύργοι του Αγίου Όρους», *17th International Byzantine Congress (Washington D.C., 1986). Abstracts of short papers*, σ. 342. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Ρ. Theoharides, «The Byzantine Buttressed Towers of Macedonia», *Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Μακεδονικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μελβούρνης, 10-15 Ιουλίου 1995* (υπό εκτύπωση).

4. Βλ. Π. Θεοχαρίδης, «Προκαταρκτική θεώρηση των βυζαντινών φάσεων του περιβόλου της Μ. Ξενοφώντος Αγ. Όρους», *XVI. internationaler Byzantinistenkongress, Akten II/4, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/4* (1982) 443-455.

5. Για τον πύργο αυτό βλ. Α. Παπαζότος, «Recherches topographiques», σσ. 155, 166 (σχ. 8), εικ. 8-9, σ. 174, πίν. 8.

6. Βλ. κύρια Ρ. Theoharidis, «The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandarion», *Hilandarskij Zbornik 7* (Βελιγράδι 1977) 60-63, εικ. 1-2 (στο εξής: «The Byzantine Fortified Enclosure») και Μ. Kovasević, «Fortification Walls and Towers», *Hilandar Monastery*, επιμ. έκδοσης G. Subotić, Βελιγράδι 1998, σσ. 134-144.

κό»⁷, και σε μεσοβυζαντινά τείχη⁸. Παρλλαγές της κάτοψης του πύργου μας με εξωτερικό κλιμακοστάσιο απαντούν τόσο στον πύργο της Μ. Παντοκράτορος, όσο και στον πύργο του νοτίου περιβόλου της Μ. Βατοπεδίου⁹.

Αντίθετα, οι αντιρήξεις που είναι κτισμένες στις γωνίες εξέχουν έντονα και απαντούν σε πύργους του 13ου-14ου αιώνα (πύργοι Αγ. Βασιλείου, Αγ. Γεωργίου και «Μιλούτιν» της Μ. Χελανδαρίου, πύργος του αρσανά της Μεγ. Λαύρας, πύργος του Chreljo στη Μ. Ρίλας στη Βουλγαρία, πύργος της Μ. Τιμίου Προδρομού Σερρών, πύργος της Βερούας¹⁰, πύργος λίμνης Αγ. Βασιλείου Θεσσαλονίκης), καθώς και σε πύργους που προστάτευαν οικισμούς της Χαλκιδικής¹¹.

7. Για τον πύργο αυτό βλ. S. Nenadović, «Η άμυνα του Χελανδαρίου» (στα σερβικά, με γαλλική περίληψη), *Zbornik za Likovne Umetnosti* 8 (Novi Sad 1972) εικ. 3, σσ. 94, 113-114. Βλ. κάτοψη του πύργου και στο S. Ćurčić, «Αρχιτεκτονική την εποχή της ανασφάλειας», *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*, επιμέλεια S. Ćurčić και E. Χατζητρυφώνας, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 42, εικ. 23. Για την υπόδειξη του άρθρου του Nenadović, όπως και για τις ζητητήσεις σχετικά με το θέμα του παρόντος άρθρου οφείλω να ευχαριστήσω τον φίλο Πλ. Θεοχαρίδη, αρχιτέκτονα-αναστηλωτή της 10ης Ε.Β.Α. Ευχαριστίες οφείλω επίσης και στον κ. Μ. Κονασηνί, καθηγητή της Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, ο οποίος μου παραχώρησε τα σκαριφήματα αποτύπωσης του πύργου, την οποία συμπλήρωσα με επί τόπου μετάβαση και πρόσθετες μετρήσεις.

8. Όπως για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη, βόρεια της Λιτταίας Πύλης (12ος αι.). Βλ. σχετικά J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle*, Παρίσι 1984, πίν. XI, 2 και σ. 342.

9. Βλ. κάτοψη του πύργου και χρονολόγησή του σε σχέση με τα άλλα κτίσματα της Μονής στο P. Theocharides, «Recent Research into Athonite Monastic Architecture, Tenth-Sixteenth Centuries», *Mount Athos and Byzantine Monasticism* (Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994, επιμ. A. Bryer και M. Cunningham), Aldershot, Hampshire 1996, σ. 208, εικ. 16.2.

10. Βλ. σχέδια του πύργου του Αγ. Βασιλείου στο P. Androudis, *The Conservation of the Old Monastery of St. Basil at Mount Athos* (Master of Arts in Conservation Studies), Πανεπιστήμιο του York 1995, σσ. 62-66, εικ. 6-10. Βλ. επίσης M. Kovasevici, «The Hrusija Towers», *Hilandar Monastery*, ό.π., σσ. 188-195. Για τους πύργους του Αγ. Γεωργίου και του «Μιλούτιν» της Μ. Χελανδαρίου βλ. κύρια P. Theocharidis, «The Byzantine Fortified Enclosure», σσ. 63-64 και S. Ćurčić, «Πύργος του βασιλιά Μιλούτιν», *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική*, σσ. 216-217. Για τον πύργο του Chreljo βλ. L. Praskov, *Hreljovata kula*, Σόφια 1973 και N. Chaneva-Dechevska, «Πύργος της Ρίλα», *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική*, σσ. 234-235. Ο πύργος της Βέρούας σωζόταν ανέφατος ως το 1909. Βλ. φωτογραφία του στο A. Struck, *Makedonische Fahrten. II. Die makedonischen Niederlande*, Σεράγεβο 1908, σ. 41.

11. Όπως στο χωριό Βρασανά, στην Ιερισσό και στη Γαλάτιστα. Για τους πύργους της Χαλκιδικής βλ. ειδικότερα I. Papangelos, «Οι πύργοι της Χαλκιδικής», *17th International Byzantine Congress*, ό.π., σσ. 252-253. Για τον πύργο της Γαλάτιστας βλ. Π. Θεοχαρίδης - Ι. Παπαγγέλος, «Ο πύργος της Γαλάτιστας», *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική*, σσ. 222-223. Σύμφωνα με τον S. Ćurčić (*Αρχιτεκτονική στην εποχή της ανασφάλειας*, σ. 42), οι πύργοι αυτής της μορφής προτιμούνταν από τους ιδιώτες, οι οποίοι τους έκτιζαν για να προστατεύσουν τις ιδιοκτησίες τους κατά τη διάρκεια περιόδων πλήρους αστάθειας και ανασφάλειας. Ο ίδιος ερευνητής συνέκρινε τους πύργους αυτούς με ομάδα φραγκικών «ακρόπολεων» (*donjons*) του 12ου-13ου αιώνα, όσον αφορά στη διάταξη, αλλά και στην κλιμακά τους. Βλ. σχετικά S. Ćurčić, «Pyrgos - St'p -

Ο πύργος ανήκε κατά πάσα πιθανότητα σε κάποιο, αταύτιστο μέχρι στιγμής, μεσοβυζαντινό μονύδριο του 11ου αιώνα¹². Είναι άγνωστη η σχέση του με άλλα γειτονικά καθιδρύματα, καθώς και ο χρόνος της οριστικής εγκατάλειψής του. Φαίνεται ότι ο πύργος επισκευάστηκε κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο και ίσως λειτουργούσε ως φυλάκιο. Σήμερα προβάλλει ως επιτακτική ανάγκη τόσο η διενέργεια μιας συστηματικής ανασκαφής στο εσωτερικό και στον περιβάλλοντα χώρο του, όσο και η στερέωσή του, για να μην έχει το μνημείο αυτό την τύχη τόσων άλλων που έχουν σχεδόν ισοπεδωθεί.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ

Donjon. A Western Fortification Concept on Mount Athos and its Sources», *Seventh Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts*, Βοστώνη 1981, σσ. 21-22. Για τους φραγκικούς πύργους της ρωμανικής περιόδου βλ. κύρια Α. Chatelain, *Donjons Romains des pays d'Ouest*, Παρίσι 1973.

12. Πύργοι που προστάτευαν μεσοβυζαντινά μονύδρια έχουν επισημανθεί σε πολλές περιοχές του Αγίου Όρους, εκτός των είκοσι γνωστών μεγάλων μοναστηριών (Πύργοι Μονών Ραβδούχου, Καλετζή, Κατζάρη, Αγ. Υπατίου, Καλύκα, Φαλακρού κ.λπ.). Βλ. σχετικά και Α. Παπαδότος, «Recherches topographiques», σσ. 152-155, 157-160, 164, 166, 168, 173-174, 176. Στην κατηγορία αυτή ίσως ανήκε και ο πύργος εντός των ορίων της Μονής Χελανδαρίου που είναι γνωστός ως «αλβανικός πύργος».

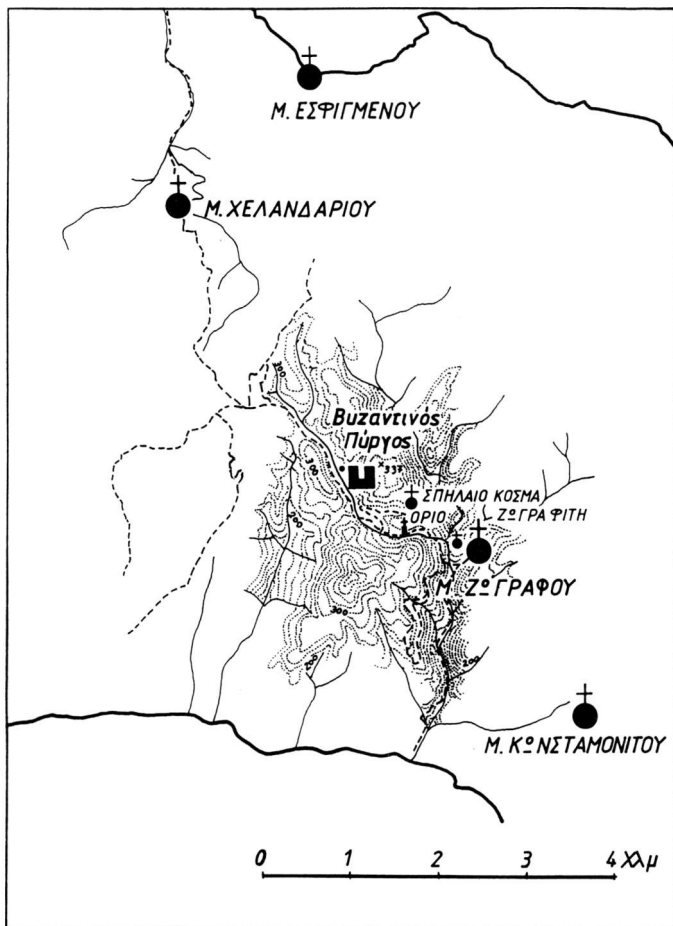
SUMMARY

Paschalis Androudis, *A Deserted Byzantine Tower on Mount Athos*.

The aim of the present article is to provide some introductory information on the Middle Byzantine tower that survives on the boundary of the Monastery of Chelandari on Mount Athos. The tower, sited on a small promontory about thirty-five minutes' walk from the Monastery of Zographou, currently lies in ruins. It is estimated to be about 9.36×6.15 m. in size (including the structure attached to the south wall, which was probably a staircase providing access to the upper storeys).

The monument originally possessed a large number of floors. Its walls are constructed of medium-size stones (as well as smaller brick-like stones) and copious reddish limestone-based concrete. As for the internal structure of the building, a wooden framework was used, the holes for which are still visible. The building was reinforced on all sides with buttresses no more than 30 cm. thick. In design, it resembles the towers of other old Byzantine monasteries on Mount Athos dating from the 10th and 11th centuries (such as the Katsaris Tower), as well as the old walls of some Athonite monasteries, such as the monasteries of Docheiariou, Xenophontos etc.

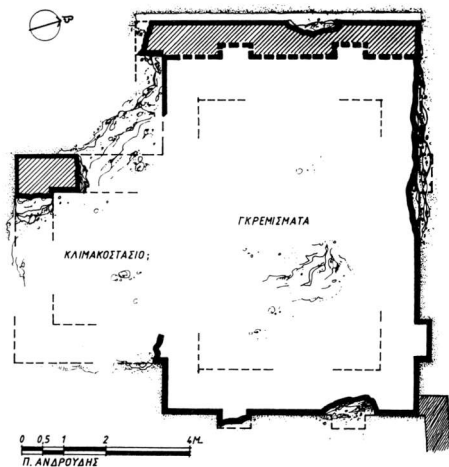
This tower has been identified as the 'Albanian' tower of the Serbian monks of Chelandari and displays at least two Byzantine phases of construction. In our opinion, the tower must have belonged to some 11th-century Middle Byzantine monastery, whose name remains unknown. It appears that in the Late Byzantine era the tower was renovated and then used as a watch-tower for the Monastery of Chelandari.



Εικ. 1. Χάρτης της περιοχής με τη θέση του ερειπωμένου βυζαντινού πύργου.



Εικ. 2. Η δυτική όψη του πύργου με τα γύρω ερείπια. Άποψη από το μονοπάτι Μ. Ζωγράφου - Μ. Χελανδαρίου (1990).



Εικ. 3. Κάτοψη του πύργου.
Με διαγράμμιση σημειώνονται οι φάσεις του.



Εικ. 4. Αποψη της ΝΑ. γωνίας με τις ημικατεστραμμένες αβαθείς αντηρίδες (1990).



*Εικ. 5. Προσθήκη της νότιας πλευράς.
Αποψη από τα Δ. (1990).*



*Εικ. 6. Προσθήκη της νότιας πλευράς.
Αποψη από τα Ν. (1990).*



*Εικ. 7. Η ανατολική πλευρά του πύργου
όπως σωζόταν το 1990.*